

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»

БОНДАРЧУК Віталій Олександрович

УДК : 28 (477) «... 15 /16» : 239

**ВІДОБРАЖЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОЇ БОРОТЬБИ
В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVI СТ.
В «АПОКРИСИСІ» ХРИСТОФОРА ФІЛАЛЕТА
ТА «АНТИРИЗИСІ» ШАТІЯ ПОТІЯ**

Спеціальність 09. 00. 11 – релігієзнавство (історичні науки)

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі релігієзнавства і теології Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Кралоук Петро Михайлович,
Національний університет
«Острозька академія»,
перший проректор
з навчально-наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Бистрицька Елла Володимирівна,
Тернопільський національний
педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка,
професор кафедри стародавньої та
середньовічної історії;

кандидат історичних наук, доцент
Лопатська Наталія Миколаївна,
Міжнародний економіко-гуманітарний
університет ім. Степана Дем'янчука,
доцент кафедри історії.

Захист відбудеться 22 лютого 2017 р. о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48.125.01 в Національному університеті «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» (35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2)

Автореферат розісланий 20 січня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, професор

В. В. Павлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження передусім визначається тим, що об'єднання християнських церков є злободенною темою сьогодення, яка неодноразово порушувалась церковними лідерами, зокрема отримала показове втілення у створенні Всесвітньої ради церков у 1948 р.

Актуальність обумовлена й особою автора «Апокрисиса», який було створено Христофором Філалетом – знаним членом Острозького культурно-освітнього осередку, що на той час був центром антиунійної боротьби. Його твір з'явився у кризовий для Православної церкви момент, коли вона на Берестейському соборі 1596 р. фактично була ліквідована в Речі Посполитій. Можна стверджувати, що трактат довів існування опозиції до Берестейської унії. З огляду на це, доречним є порівняння аргументів, які викладені в «Апокрисисі», з контраргументами знаного унійного полеміста Іпатія Потія в його трактаті «Антиризис», написаному саме як відповідь на твір Христофора Філалета. Порівняльний аналіз двох протилежних поглядів щодо унії 1596 р. дає змогу об'єктивно оцінити релігійну ситуацію в Україні наприкінці XVI ст.

Як бачимо, означене завдання є перспективним для наукових пошуків. Проблематику конфлікту конфесій в Україні наприкінці XVI ст. всебічно досліджувала впродовж XIX–XXI ст. когорта вчених – фахівців у галузях соціальної, політичної, церковної історії. Вона також була одним із об'єктів студій літературознавства, релігієзнавства та філософії. Результатом цього стало створення кількох наукових концепцій та історіографічних шкіл. Проте це не дає підстав назвати її сповна розглянутою. Одна частина досліджень – вузькоспеціалізована та стосується лише окремих проблем, а інша, навпаки, представлена роботами узагальненого характеру, де не висвітлено конкретних питань. Зокрема, поза увагою залишилося розкриття міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст., ґрунтоване на порівняльному аналізі текстів полемічних творів «Апокрисис» та «Антиризис». Комплексне опрацювання полемічних трактатів двох протилежних таборів дає можливість заповнити недосліджену прогалину, встановити головні особливості поступу церковної конфронтації.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного університету «Острозька академія». Дослідження виконувалося у межах науково-дослідної тематики кафедри релігієзнавства «Релігійний фактор у контексті суспільних і світоглядних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0116U001989).

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертації:* здійснити комплексний історико-релігієзнавчий аналіз відображення міжконфесійної

боротьби в Україні наприкінці XVI ст. в «Апокрисісі» Христофора Фіلالета й «Антиризисі» Іпатія Потія.

Для досягнення обраної мети поставлено такі *завдання*:

- розглянути ключові аспекти бачення полемістами обставин підготовки та укладення унії церков;
- з'ясувати підходи авторів досліджуваних полемічних творів до правового аспекту Берестейської унії;
- дослідити полеміку між Христофором Фіلالетом й Іпатієм Потієм на сторінках трактатів щодо догматики Унійної церкви;
- проаналізувати бачення питань культово-обрядової практики в «Апокрисісі» та «Антиризисі»;
- конкретизувати підходи авторів «Апокрисиса» та «Антиризиса» до обставин і перебігу протистояння церков;
- проаналізувати бачення Христофором Фіلالетом та Іпатієм Потієм світського аспекту конфесійного протистояння.

Об'єктом дослідження є міжконфесійна боротьба в Україні наприкінці XVI ст.

Предметом дослідження є специфіка відображення міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. у полемічних творах «Апокрисис» Христофора Фіلالета та «Антиризис» Іпатія Потія.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1597–1600 рр. Нижня хронологічна межа дослідження обумовлена виходом у цьому році першої версії «Апокрисиса» старопольською мовою. Верхня хронологічна віха визначена публікацією другої редакції «Антиризиса», що теж вийшов старопольською мовою. Обидва твори, попри широку низку порушених у них питань, насамперед були написані як реакція на собори у Бересті. Водночас варто зазначити, що автори у своїх трактатах торкалися проблем та питань, які мали місце в останній чверті XVI ст.

Методами дослідження стали принципи логічної послідовності, системності й історизму. Міжконфесійна боротьба в Україні наприкінці XVI ст. розглядалася як складник церковної історії та української культури загалом і водночас як унікальне явище тодішньої релігійно-історичної ситуації. Безперечно, при цьому було враховано її взаємодію з низкою інших соціальних чинників, що мали місце у цей же час. Для визначення спільних і відмінних думок полемістів використано компаративний аналіз. Герменевтичний метод застосовувався під час роботи з першоджерелами. Він дав змогу визначити реальне бачення авторами тієї чи тієї проблеми і при цьому відсіяти особистісні образи, що мали місце у текстах творів. Також було застосовано хронологічний метод – для чіткого хронологічного структурування досліджуваних подій. Використання синхронізаційного методу дало змогу вмонтувати досліджувану

міжконфесійну боротьбу в контекст інших частин історії України, а також зафіксувати їх вплив на саму полеміку. Завдяки діахронному методові було проведено періодизацію ескалації конфлікту між Унійною і Православною церквами. Категорійний аналіз дав змогу провести точне позиювання меж догматичних та обрядових понять, оскільки бачення їх полемістами здебільшого були відмінними. Конкретизацію підсумків зроблених пошуків уможливив метод систематизації та узагальнення. Спільне застосування всіх перерахованих методів зумовило ґрунтовність аналізу відображення міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. в «Апокрисісі» та «Антиризисі» зі з'ясуванням її причин, наслідків і закономірностей.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що проведено комплексний аналіз відображення міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. у полемічних трактатах «Апокрисис» та «Антиризис».

У дослідженні представлено такі нові наукові положення, що виносяться на захист:

уперше:

– доведено, що автори «Апокрисиса» й «Антиризиса» будували свої докази щодо юридичної правомірності Берестейської унії, покладаючись на один і той самий нормативно-правовий акт – Варшавську конфедерацію 1573 р. На їхнє переконання, цей документ здатний одночасно як спростувати, так і підтвердити легітимність церковного об'єднання;

– обґрунтовано, що пояснення зриву спільного собору в Бересті причинами процесуального характеру (час, місце зібрання) вказує на свідоме прагнення протиборчих сторін уникнути перемовин. Це свідчить про усвідомлення супротивниками і прихильниками унії унеможливлення компромісу в конфлікті між ними;

уточнено, що:

– у розрізі із офіційною позицією церкви висловлював свої думки не лише Христофор Фіلالет (підтримка календарної реформи, місце світських у церкві), а й Іпатій Потій (потреба целібату);

– Христофор Фіلالет розглядав Берестейську унію не тільки як конфронтацію двох церков, а й як замах на релігійні права віруючих інших конфесій, що існували тоді у державі;

– у полеміці навколо догматичних та обрядових питань Христофор Фіلالет використовував як доказову базу думки отців церкви, а Іпатій Потій – переважно прецеденти з історії;

отримали подальший розвиток:

– твердження Л. Тимошенка про помилковість тези, що учасниками Берестейського антиунійного собору були лише представники духовенства з парафій, підконтрольних князеві Василю-Костянтину Острозькому.

Це дає змогу говорити про те, що на формування антиунійної опозиції впливав не лише цей знаний захисник православ'я;

– припущення Я. Ісаєвича та В. Климова про перебільшення можливостей використання полемічної літератури у міжконфесійній боротьбі в Україні та невелику кількість оригінального контенту в ній. Водночас на основі відповідного аналізу «Апокрисиса» та «Антиризиса» показано, що в цих творах використано прийоми формування образу ворога та дегуманізації супротивника. А це могло послужити причиною силових зіткнень між конфесіями;

– теза Б. Гудзяка про «кризу церкви як ключ до розуміння унії», оскільки обидва автори трактатів більшою чи меншою мірою визнавали незадовільний стан Київської митрополії;

– погляд В. Ульяновського про залежність єпископату митрополії від світської влади, що підтверджено інформацією з «Апокрисиса» та «Антиризиса». Це робить актуальним проведення додаткових досліджень про вплив світських осіб на міжконфесійну боротьбу.

Практичне значення здобутих результатів. Сформульовані положення та висновки дисертації доповнюють наявні напрацювання з історії Християнської церкви та полемічної літератури. Фактографія дисертації частково ліквідує брак відповідних праць, присвячених вивченню поглядів авторитетних полемістів кінця XVI ст. Христофора Філалета та Іпатія Потія щодо тогочасної міжконфесійної боротьби в Україні. Науковці ж можуть використовувати матеріали дисертаційної роботи під час написання узагальнювальних праць з історії релігії в Україні, а також навчально-методичних посібників і підручників з історії та релігієзнавства. Здобуті результати можна застосувати під час проведення превентивних або безпосередніх заходів, пов'язаних із міжконфесійними конфліктами.

Апробація дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи були викладені автором під час доповідей на міжнародних, всеукраїнських і міжрегіональних наукових конференціях, круглих столах. Такими стали: III Регіональна наукова конференція «Актуальні питання історії України. Україна і світ» (25 квітня 2012 р., Національний університет «Острозька академія»), Міжнародна наукова конференція «Тренос» Мелетія Смотрицького та східний богословський дискурс ранньомодерного періоду» (19 грудня 2012 р., Національний університет «Острозька академія»), X історичні читання, присвячені 1025-річчю хрещення Русі та Дню Незалежності України (22 серпня 2013 р., Нетішинський міський краєзнавчий музей). А також участь у XVII, XVIII, XIX, XX, XXI науково-викладацьких конференціях «Дні науки Національного університету «Острозька академія» (березень 2012,

2013, 2014, 2015, 2016 рр.), III, IV, V Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Релігійні фактори у контексті суспільних та світоглядних трансформацій» (2012, 2013, 2014 рр., Національний університет «Острозька академія»), X, XI, XII, XIII, XIV наукових конференціях «Острозькі краєзнавчі читання» (2012, 2013, 2014, 2015, 2016 рр., Державний історико-культурний заповідник м. Острога).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 13 наукових статтях, 7 з яких у фахових виданнях, затверджених ДАК України за напрямом «релігієзнавство», 1 – в науковому періодичному виданні іншої держави.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури, що налічує 231 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок. Основний зміст дисертації викладений на 167 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, основні завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі, наукову новизну дисертації, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів, зазначено про апробацію останніх.

У **першому розділі – «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження»** – зроблено аналіз історіографії, охарактеризовано джерельну базу дослідження.

У **підрозділі 1.1. – «Стан наукової розробки проблеми в історіографії»** – з'ясовано ступінь висвітлення тих чи інших аспектів теми у науковій літературі. Масив історіографії можна умовно розділити на три частини: конфесійно заангажовані дослідження XIX – початку XX ст., праці радянського періоду до кінця 1980-х років та студії часів незалежної України.

Трактату «Апокрисис» приділялося чимало уваги, починаючи з другої чверті XIX ст. Цей твір згадувався при аналізі міжконфесійних протистоянь у Речі Посполитій у працях М. Булгакова (митрополита Макарія), С. Голубева, Д. Гумілевського (архієпископа Філарета), М. Кояловича, П. Лук'яновича, І. Малишевського, І. Стебельського, К. Харламповича. У 1869-1870 рр. Київською духовною академією було здійснено перше перевидання «Апокрисиса». Вагомим внеском у дослідження твору стала магістерська робота М. Скабалановича «Про «Апокрисис» Христофора Філалета», у якій автор розглядає історію видання і стиль твору, акцентує увагу на поглядах Христофора Філалета щодо церковної унії 1596 р., на обставинах міжконфесійної боротьби як негативного наслідку унії.

Однією з проблем, розглянутих М. Скабалановичем, було єдиновладдя у Християнській церкві папи римського.

Щодо «Антиризиса» Іпатія Потія, то у літературознавстві та релігієзнавстві XIX – початку XX ст. цей твір не дочекався детального дослідження. Існують лічені праці, у яких він розглядається переважно в контексті свого зв'язку з «Апокрисисом» як відповідь на нього, або під час дослідження життя і діяльності його автора. Вагомі докази про те, що авторство над «Антиризисом» належить Іпатію Потію навели В. Мацейовський та К. Студинський. Значний внесок у вивчення творчості цього полеміста зробив І. Франко. Негативно ставлячись до Берестейського унійного собору, вчений високо оцінив Іпатія Потія як талановитого письменника.

У радянській історіографії «Апокрисис» та «Антиризис» побіжно згадано у працях М. Бондара, І. Іваньо, В. Ничика. Більше уваги приділяється аналізу цих творів у 1-му томі «Історії української літератури» (автори В. Кречотень, Л. Махновець, О. Мишанич), у виданні «Давня українська література» (автори М. Грицай, В. Микитась, Ф. Шолом). У філософському аспекті в світлі ренесансного гуманізму твір розглядає у своїй праці А.-Я. Пашук. Найбільш ґрунтовним дослідженням «Апокрисиса» серед радянського літературознавства є монографія П. Яременка «Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його «Апокрисис». Заслугою автора є те, що, на відміну від попередніх дослідників, він робить компаративний аналіз поглядів Христофора Філалета та Іпатія Потія стосовно деяких питань, які порушувалися у творах: участі світських осіб у церковних справах, правомірності підписання унії та проведення соборів у Бересті тощо. Загалом учений акцентує увагу на соціальних, а не богословських та церковних проблемах, що було характерним для праць радянських авторів.

В історіографії часів незалежної України вагомі дослідження щодо Берестейської унії та міжконфесійних протистоянь на теренах України належать М. Бендзі, Я. Грицаку, Б. Гудзяку, М. Дмитрієву, І. Ісіченку, П. Кралюку, Т. Опариній, В. Пері, С. Плохю, Л. Тимошенку, Т. Хинчевській-Геннель, І. Шевченку, Н. Яковенку. На увагу заслуговують статті узагальнювального характеру, присвячені «Апокрисису» (автори Н. Бондар, П. Кулаковський, О. Скрипнюк) та «Антиризису» (автор П. Кралюк), розміщені в енциклопедії «Острозька академія XVI – XVII ст.». Автори коротко аналізують структуру книг, історію їх написання, дещо детальніше зупиняються на змісті трактатів як важливому джерелі інформації щодо релігійного життя України наприкінці XVI ст.

Опрацювання історіографії дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на достатньо велику кількість праць, дотичних до вивчення

Берестейської унії та міжконфесійних змагань, проблема, винесена в тему дисертації, порушувалася у них тільки частково, у її окремих аспектах. Праці, написані у XIX – на початку XX ст., мали на меті захист позиції певної конфесії і часто зводилися до виявлення біографічних даних про авторів «Апокрисиса» та «Антиризиса». Більшість із них узгоджувалася з православною традицією, яка заперечувала доцільність унії. Представники історіографії радянського періоду переважно досліджували соціальний аспект міжконфесійної боротьби. Період історіографії незалежної України характеризується проведенням вузькоспеціалізованих розвідок і засвідчує можливість позаконфесійного підходу до означеної теми. Комплексного дослідження «Апокрисиса» Христофора Філалета та «Антиризиса» Іпатія Потія, де б давалося об'єктивне порівняння протилежних поглядів двох авторів на головні проблеми церковного життя, проведено не було. Компаративний аналіз обох творів розширює знання про один з етапів церковної історії, коли творення української релігійної ідентичності відбувалось як через об'єднання з католицьким Римом, так і шляхом збереження контактів із вселенським православ'ям.

У *підрозділі 1.2. – «Джерельна база дослідження»* – подано характеристику джерел, використаних при написанні роботи. Основою дисертації стали два полемічні трактати. Це «Апокрисис» Христофора Філалета, виданий старопольською мовою у 1597 р. у Кракові та староукраїнською у 1598 р. в Острозі, та «Антиризис» Іпатія Потія, виданий староукраїнською (1599 р.) та старопольською (1600 р.) мовами у Вільно. Обидва тексти «Апокрисиса» було надруковано у 7 томі «Російської історичної бібліотеки», «Антиризиса» – у 19 томі тієї ж серії. Також перевидання «Апокрисиса» (1994) й «Антиризиса» (1997) здійснили у 1997 р. Януш Билінській та Йозеф Длугош.

Важливим для дослідження стало використання низки інших полемічних творів цього ж періоду. Питання, пов'язані з невідповідностями у догматиці церков, а також із суперечками щодо Берестейської унії, розглядалися у книзі Петра Скарги «Синод Берестейський та його оборона», трактатах діячів Острозького осередку: Василя Суразького «Про єдину істинну православну віру» та Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» і «Календар римський новий», посланні князеві Василю-Костянтину Острозькому, написаному Іоанном Вишенським і опублікованому в «Книжиці в 10 розділах», листуванні між Іпатієм Потієм з князем та Кліриком Острозьким.

Крім полемічних творів кінця XVI ст., у розгляді міжконфесійних протистоянь використано документальні джерела про факти конфліктів між уніатами і православними. Зокрема, ці джерела поміщено в частині I

(«Акти про церковно-релігійні відносини у Південно-Західній Русі (1322–1648) «Архіву Південно-Західної Росії...»).

Опрацювання відповідних джерел, де подано позиції як Православної, так і Унійної церков, дозволяє розглянути тему міжконфесійних протистоянь, наскільки це можливо, об'єктивно, неупереджено, у діалектичному виявленні позитивного та негативного обох конфронтуючих сторін.

У другому розділі – «Феномен Берестейської унії в «Апокрисисі» й «Антиризисі» – проаналізовано бачення полемістами правомірності підготовки, організації та підписання унії між представниками Київської митрополії та Римо-католицькою церквою й проведення в рамках цього об'єднання соборів у Бересті 6-9 жовтня 1596 р.

У підрозділі 2.1. – «Ремінісценція в трактатах обставин підготовки та укладення унії церков» – шляхом порівняння відповідних матеріалів із полемічних трактатів установлено, що автор «Антиризиса» обстоював думку про послідовне висловлення унійної ініціативи окремими єпископами Київської митрополії та Василем-Костянтиним Острозьким. Саме виконавцем волі свого патрона, а не автором ідеї унії позиціював себе Іпатій Потій. Він же говорив про себе як потерпілого в результаті відмови Василя-Костянтина Острозького організувати унію. Однак продовжив розпочату унійну справу. Про суттєві розбіжності між князівським проектом та проектом унії ієрархів Київської митрополії полеміст нічого не зазначив.

Опрацювання досліджуваних джерел дозволяє заявити про нечіткість ставлення до об'єднання церков Гедеона Балабана і Михайла Рогози навіть улітку 1595 р., хоча обидва вже були залучені до його організації. Проте в результаті тиску Василя-Костянтина Острозького Гедеон Балабан перейшов в опозицію до унії, а Михайло Рогоза приховував свою причетність до неї до того часу, поки об'єднання не було підписано.

І в «Апокрисисі», і в «Антиризисі» розповідається лише про ключові епізоди соборів у Бересті 6-9 жовтня 1596 р. У кожному з трактатів простежується намагання довести готовність до публічності та перемовин з опонентом винятково одною стороною – тією, яку представляв автор твору. Водночас дослідження фактичного матеріалу творів продемонструвало, що спроби налагодити контакти надходили від супротивників унії. Щоправда, всі вони були невдалими. Унійний та православний табори виявилися не спроможними дійти консенсусу щодо процесуальних аспектів потенційного спільного зібрання – часу і місця проведення засідань. У підсумку проунійний табір затвердив унію, але лише після того, як отримав підтримку від короля Сигізмунда III Вази.

Виявлено, що автори по-різному не тільки оцінювали, а й описували ті самі події соборів, наприклад, спробу зустрічі з Михайлом Рогозою групи супротивників унії, очолюваної Никифором Туром.

Деталі засідань своїх сторін у Бересті, які опонент міг легко піддати критиці, Христофор Філалет та Іпатій Потій цілеспрямовано не озвучують або згадують побіжно. Тому автор «Апокрисиса» лише коротко, не вдаючись до деталей, вказав, що православний собор свої засідання проводив у приватному будинку. Натомість його опонент детально описав епізод із проведенням собору супротивників унії в домі Махлера Райського, інкримінувавши антиунійному табору неканонічність його зібрання. Сам автор «Антиризиса» не дав оцінки опублікованому ним же проекту унії Василя-Костянтина Острозького. Той суперечив планам проунійних єпископів: останні робили Київську митрополію фактично підпорядкованою папі римському, тоді як князь сподівався на більш рівноправне об'єднання церков. Також, попри часте апелювання до особи Василя-Костянтина Острозького, унійний полеміст лише мимохідь вказував причини відмови православного магната від унії.

У підрозділі 2.2. – «Підходи авторів полемічних творів до правового аспекту Берестейської унії» – з'ясовано, що полемісти розглядали питання унії в декількох аспектах: юридичному, соціально-політичному, економічному. При цьому їхні думки неодноразово збігалися. Автори творів визнавали існування тих самих проблем у Київській митрополії, але дискутували один з одним щодо їхньої ролі в процесі укладення унії. Іпатій Потій акцентував увагу на небезпеці для Київської митрополії з боку протестантських церков. Його опонент це питання не порушував через політичні причини і, можливо, через власні погляди на цю проблему.

У полеміці навколо юридичного аспекту підписання Берестейської унії обидва полемісти як доказову базу використовували Варшавську конфедерацію 1573 р. та інші нормативно-правові акти, які визначали політику держави у царині релігії. Христофору Філалету в «Апокрисисі» вдалося довести неправомірність створення Унійної церкви, оскільки в результаті цього були порушені норми Варшавської конфедерації. Адже фактично створення Унійної церкви унеможливило діяльність Православної церкви, існування якої гарантувалося цією конфедерацією.

Іпатій Потій, характеризуючи діяльність протестантських церков у контексті правомірності укладення унії, відводив для них подвійну роль. Їхнє існування він бачив одночасно як причину унії (нова церква повинна була захистити віруючих від експансії протестантизму) і водночас як взірць для створення унійної конфесії (формування протестантських церков відповідало нормам Варшавської конфедерації). Потрібно зауважити, що після Берестейської унії діяльність Православної церкви

була заборонена. Заснування ж чергової протестантської конфесії таких деструкцій не спричиняло.

Варто вказати на високий рівень інформованості обох полемістів щодо незадовільного становища ієрархічної системи Київської митрополії та визнання ними нагальної необхідності його виправлення. Але Іпатій Потій та Христофор Філалет пропонували свої варіанти виходу з кризи. Автор «Антиризиса» бачив його в унії та підпорядкуванні папі римському. Його супротивник вважав, що такі кроки могли тільки форсувати колапс Київської митрополії. Він наполягав на подоланні занепаду Православної церкви шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів: розвитку освіти, залученні потенціалу пересічних віруючих, церковних братств і магнатерії.

У **третьому розділі – «Антиризис» та «Апокрисис» про догматичну й обрядову проблематику Унійної церкви** – проаналізовано погляди Христофора Філалета й Іпатія Потія щодо окремих догматів християнства, які були неузгоджені між римо-католиками й православними, а також бачення полемістами обрядів Унійної церкви.

У *підрозділі 3.1. – «Полеміка на сторінках творів щодо догматики церкви»* – визначено, що жоден із полемістів не розглядав детально догмати, запроваджені в уніатстві. Хоча вони й були суттєвими для існування церкви. Але лаконізм суджень з цих питань не приховав факту розходження позицій полемістів щодо догмату про походження Святого Духа. Обидва як докази використовували твори отців церкви, які висловлювали часто протилежні думки з цього питання. Біблійні аргументи, зокрема слова Ісуса Христа «Дух Істини, що від Отця походить» (Ін. 15:26), опоненти не використовували.

У питанні верховенства апостола Петра Христофор Філалет та Іпатій Потій спиралися на один і той самий євангельський епізод, де Ісус Христос говорив про апостола Петра як про камінь, основу церкви. Проте кожен дискутант розумів цей епізод на свою користь. Для унійного полеміста «каменем» була особа апостола Петра, а Христофор Філалет вважав «каменем» визнання Христа Богом, яке озвучив Петро від імені всіх апостолів. Спираючись на біблійні тексти, а саме послання апостолів Павла й Іоанна, Христофор Філалет доводив, що в них владні повноваження всіх апостолів позиційовані як рівні, натомість інформації про привілейований статус Петра немає. У посланнях Ісус Христос іменованій «каменем нарижним, фундаментом, над яким інший не може бути закладений». Довівши рівність апостолів, Христофор Філалет спростував одну з головних підстав єдиновладдя папи римського в Християнській церкві.

Неможливість підпорядкування всіх християн папі Христофор Філалет обґрунтував не тільки посиланнями на біблійні та богословські джерела, а й на історію Християнської церкви, яка, на його думку, не знала такої

субординації. Полеміст уважав, що зміна послушенства була зміною віри. Він твердив, що унійні ієрархи не мали права поширювати власну нову віру на колишню паству, оскільки для неї вони вже були приватними особами, а не церковними можновладцями. Своєю чергою, Іпатій Потій стверджував, що послушенство комусь не може бути критерієм віри. Для нього підставою підпорядкування православних папі римському були історичні прецеденти – випадки зміщення патріархів папою та умови Флорентійської унії. Про її невизнання Православною церквою, яка тричі приймала відповідні постанови на соборах 1435–1451, 1472, 1484 рр., унійний діяч не згадує.

У *підрозділі 3.2. – «Трактування Христофором Філалетом та Іпатієм Потієм питань культово-обрядової практики Унійної церкви»* – показано, що обрядовим питанням автори «Апокрисиса» й «Антиризиса» приділяли таку ж увагу, як і питанням догматичним. Полемісти утримувалися від детального розгляду проблем, пов'язаних з обрядами уніатства. Для аргументації вони використовували тільки окремі джерела богословського й іншого характеру. Іпатій Потій твердив, що, попри зміну підпорядкування, Унійна церква загалом зберегла православні обряди. У той же час його аргументи щодо пролонгації канонів Халкідонського і Трулльського соборів, прийнятих до розколу в християнстві 1054 р., не дозволяють вважати цей аспект проблеми закритим. Також викликає сумніви правдивість тези автора «Антиризиса» про те, що прийняте у Бересті рішення православного собору про невизнання єдиновладдя папи римського було зроблене під тиском Османської імперії.

Компромісну думку висловлював Іпатій Потій про Таїнство причастя, вважаючи, що право на існування мали і римо-католицький варіант (причастя двох видів для кліриків і одного для мирян), і православний варіант (двох видів для усіх віруючих). Полеміст також вважав, що неважливим є питання, використовується в причасті прісний хліб чи заквашений – аби би він був пшеничним. На його думку, і в прісному хлібові, й у заквашеному під час причастя є тіло Ісуса Христа.

Показано, що окремі компромісні елементи простежуються і в баченні полемістами реформування літочислення їхньої держави. Христофор Філалет ставив знак рівності між введенням нового календаря та посиленням на цій же території влади папи римського. Іпатій Потій підтримував реформу, одночасно твердячи, що календар можна змінювати, бо це дисциплінарна норма та допускав можливість збереження старого літочислення.

Щодо дисциплінарної норми цілібату полемісти мали особисті погляди, які певною мірою не збігалися з позиціями церков, котрі вони представляли. Автор «Апокрисиса» не підтримував безшлюбність

священиків і вважав, що її запровадження в уніатстві є справою часу через підпорядкованість папі. Він же несподівано як для представника церкви, що турбувалася про збереження церемоніальної традиції, заявляв про меншу важливість обрядів порівняно з догматикою. Автор «Антиризиса» заперечував побоювання опонента, доводячи, що в Унійній церкві celibat буде існувати тільки для вищих ієрархів, але не для нижчого духовництва, проте одночасно висловлювався за необхідність його впровадження.

У четвертому розділі – «Позиції авторів «Апокрисиса» й «Антиризиса» щодо боротьби між православним і унійним таборами» – йдеться про аспекти релігійної конфронтації, яка зазнала різкої ескалації відразу після підписання Берестейської унії, в т. ч. за рахунок повторної актуалізації минулих конфліктів. Окремо висвітлюється роль у цій кризі світських людей, яка ставала більш вагомшою.

У підрозділі 4.1. – «Підходи полемістів до обставин і перебігу протистояння церков» – акцентовано увагу на тому, що в матеріалах трактатів «Апокрисис» і «Антиризис» зафіксовано пік протистояння між християнськими конфесіями Речі Посполитої. Його ключовою особливістю була активізація дій усіх протиборчих груп. У діях останніх брали участь не тільки духовництво, а й миряни. Обидва полемісти вказували на безпосередній зв'язок ескалації релігійного конфлікту з Берестейською унією та початком діяльності Унійної церкви. А втім Іпатій Потій її створення вважав метою й доконаним наслідком унії, а Христофор Філалет – однією з багатьох спроб знищення Православної церкви.

В «Апокрисисі» наведено низку фактів утисків православних з боку римо-католиків та уніатів. Відповідь на ці обвинувачення в «Антиризисі» відсутня. Церковну кризу там розглянуто як одну з причин унії, що існує лише в Київській митрополії та Константинопольській патріархії. Багато в чому подібні негативні явища в римо-католицизмі, на які вказував Христофор Філалет, унійним полемістом були проігноровані. Аналіз продемонстрував, що Іпатій Потій неодноразово вдавався до фальсифікації або маніпуляцій із фактичним матеріалом, подавав фрази опонента поза контекстом його думок. Окремі неточності були допущені і Христофором Філалетом, проте суто у власних твердженнях.

Варто відзначити, що висока напруженість тодішніх стосунків між конфесіями була всебічно відображена в «Апокрисисі» й «Антиризисі». Діапазон конфліктів коливався від проявів побутової ксенофобії до припущення міждержавних зіткнень.

У підрозділі 4.2. – «Бачення авторами світського аспекту чинників конфесійного протистояння» – підтверджено тезу, що полемісти у своїх трактатах вказували на провідну роль короля у вирішенні питань,

пов'язаних із діяльністю конфесій на території його держави, й, відповідно, відзначали виняткову роль монарха у формуванні Унійної церкви. Іпатій Потій показово ставив розпорядження патріарха нижче за укази короля, а дії останнього – вище за дії Василя-Костянтина Острозького. Автор «Апокрисиса» звертав увагу на необхідність дотримання королем норм Варшавської конфедерації 1573 р.

Окрім короля, полемісти допускали право брати участь у церковних справах його підданих. При цьому кожен з них озвучує власну висхідну градацію ступеню впливу громадян держави на свою конфесію. Як критерій впливу обидва автори обирають соціальний статус зацікавленої особи. Іпатій Потій таку можливість надає монарху, магнатам, сенаторам, його ж опонент розширює коло світських осіб, що беруть участь у конфесійних справах, до членів церковних братств.

Унійний полеміст допускає можливість участі духовенства у світському, політичному житті. Христофор Філалет в цьому питанні, навпаки, займає позицію супротивника таких змін.

У висновках підбито підсумки дослідження:

1. Встановлено, що, на думку Христофора Філалета й Іпатія Потія, антиунійний та унійний собори дотримувалися принципів відкритості та готовності до перемовин із супротивниками. Одночасно, на основі інформації з «Апокрисиса» й «Антиризиса», показано, що представники православного та проунійного соборів досить стримано ставилися до цього. Окремі ініціативи, наприклад, представників антиунійного табору отримати аудієнцію в київського митрополита Михайла Рогози, так і не були реалізовані. Відтак, вони звинувачували своїх супротивників у бойкоті. Натомість члени унійного табору заявляли, що вони створили всі умови для проведення спільних зустрічей зі своїми супротивниками, але ті не виявилися достатньо організованими. Причини, як сторони пояснювали, чому в Бересті відбулося два, а не, як планувалося, один собор, мали процедурний характер (час, місце, юридичні та звичаєві нюанси). Відмінність у баченні реформи Київської митрополії та окремих догматів християнства сторонами не називалася. Відповідно, існувало небажання протиборчих сторін контактувати одна з одною, незважаючи на протилежні твердження з боку як супротивників унії, так і її прихильників.

Опис соборів у Бересті в кожному з досліджуваних джерел не можна вважати повним та вичерпним. При розгляді інформації з творів спостерігається відмінність у зображенні авторами одних і тих самих подій. Іноді воно є кардинально іншими (наприклад, висвітлення візиту делегації, очолюваної Никифором Туром, до проунійного табору). Потрібно зазначити, що Христофор Філалет та Іпатій Потій, подаючи кожен свою версію собору, свідомо пропускали такі його моменти, які

могли виявитися для них небажаними. Відповідно, автор «Апокрисиса» уникав прямо назвати місцем засідання антиунійного собору світський будинок, заявляючи, що це було «найбільш просторе та спокійне місце в Бересті». Унійний полеміст замовчував свою провідну роль в організації унії. Він же допустив свідоме вилучення слів опонента із загального контексту та їх трактування на свою користь (характеристика «Апофазису» православного табору).

Більшість фактичної інформації, поданої в «Апокрисисі», має місце і в «Антиризисі». При цьому контент творів доповнив один одного. Завдяки цьому «Апокрисис» та «Антиризис», разом з «Собором Берестейським» П. Скарги і «Ектезисом», є важливими інформаційними джерелами, що висвітлюють діяльність Берестейського собору 1596 р.

2. Висловлені авторами трактатів тези щодо проблеми правомірності Берестейської унії мали спільні аспекти: юридичний, соціально-політичний, економічний. Іпатій Потій і Христофор Філалет фактично обговорювали однакові проблеми, по-різному їх трактуючи. При цьому вони, зазвичай, не приділяли багато уваги дискусіям щодо богословських та догматичних питань, які стосувалися об'єднання церков. Це передусім було обумовлено форматом творів, що не були богословськими. Суперечливим вбачається погляд автора «Антиризиса» на існування протестантських церков у Речі Посполитій. З одного боку, він подавав їхнє існування як приклад створення нової Унійної церкви (через реалізацію норм Варшавської конфедерації 1573 р.). З іншого боку, вів мову про те, що саме існування протестантських церков було однією з причин організації Унійної церкви. Автор же «Апокрисиса» у своєму творі про цю проблему не згадує. Христофор Філалет бачив в унії можливість подальшого поглиблення суперечностей, які стосувалися церковного життя, а Іпатій Потій, навпаки, вважав, що вона допоможе у вирішенні цих питань. Щодо питання легітимності Берестейської унії, то воно лишилося відкритим. У своїх аргументах жоден із полемістів не здобув переваги над іншим.

3. Розглянуті матеріали дозволяють припускати обопільну незацікавленість Іпатія Потія та Христофора Філалета у детальному розборі й розгляді догматичних суперечностей католицизму та православ'я. Про більшість із них (догмат *Filioque*, верховенство апостола Петра, існування чистилища) вони висловили свої думки у констатуючій формі, максимально лаконічно. Полемісти, розглядаючи певні догматичні питання, залучають тільки ті богословські джерела, які підтверджували погляди кожного з них. Христофор Філалет та Іпатій Потій дотримувалися двох різних концепційних моделей полеміки щодо унії, вибудовуючи свої аргументи й відстоюючи власну думку стосовно притаманного кожному з них шаблону. Христофор Філалет, аргументуючи свою позицію, звертався

до творчості богословів. Унійний полеміст як основу доказової бази використав минулі історичні прецеденти.

4. Аналіз бачення питань культово-обрядової практики в «Апокрисисі» та «Антиризисі» дає право стверджувати, що вони трактувалися авторами зазвичай врозріз з офіційною позицією церков, які вони представляли. Христофор Філалет був не проти календарної реформи. Іпатій Потій висловлював жорсткішу позицію стосовно необхідності запровадження celibату. Стиль викладу думок вченими щодо обрядів тотожний полеміці про догмати і характеризується відсутністю аналізу та деталізації. Винятком було висловлення полемістами свого бачення проблем церковного календаря та celibату. Через їх суспільну значущість останнім приділяється більше уваги. Іпатій Потій довів, що в Унійній церкві було збережено систему православної літургії та інших культово-обрядових практик, як і було передбачено умовами Берестейської унії.

5. Аналіз обох творів дозволяє стверджувати, що в часи укладення Берестейської унії Католицька й Православна церкви перебували в приблизно однаковому стані – незадовільному і кризовому. Обидві мали спільні проблеми: залежність від світських високопосадовців, корупцію, внутрішні суперечності. Полемісти цей факт визнавали частково: недоліки існування вони бачили тільки у церкві, яку представляв супротивник. Для доведення неправоти опонента обоє використовували надзвичайно широкий діапазон тем, які, зокрема, стосувалися міждержавних проблем, майнових конфліктів тощо.

6. Виявлено спільну позицію авторів «Апокрисиса» та «Антиризиса» щодо участі світських осіб у справах церкви. Можливість такої участі (щоправда, з деякими застереженнями Іпатія Потія) була визнана. Узгодженою була і їх позиція щодо протекторату короля над церквами держави. Щодо оцінки дій князя Василя-Костянтина Острозького, його втручання в церковні справи, то кожен із полемістів давав свою оцінку – негативну чи позитивну залежно від власної позиції.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Бондарчук В. О. Дослідницькі студії «Апокрисиса» Христофора Філалета [Текст] / В. О. Бондарчук // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Випуск 5. – 256 с. – С. 74-85.

2. Бондарчук В. О. Дискусія щодо перебігу Берестейського собору 1596 р. у полемічних творах «Апокрисис» та «Антиризис»: порівняльний аналіз [Текст] / В. О. Бондарчук // Наукові записки. Серія «Історичне

релігієзнавство». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Випуск 6. – 360 с. – С. 76-88.

3. Бондарчук В. О. Берестейська унія і релігійне законодавство Речі Посполитої: дискусія на сторінках «Апокрисиса» та «Антиризиса» [Текст] / В. О. Бондарчук // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Випуск 7. – 296 с. – С. 47-59.

4. Бондарчук В. О. Бачення календарної реформи 1582 р. у полемічних творах «Апокрисис» та «Антиризис»: порівняльний аналіз [Текст] / В. О. Бондарчук // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 8. – 215 с. – С. 30-38.

5. Бондарчук В. О. Проблема главенства апостола Петра у полемічних творах «Апокрисис» і «Антиризис»: порівняльний аналіз [Текст] / В. О. Бондарчук // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – №2 (12). – 192 с. – С. 174-178.

6. Бондарчук В. О. Послушенство Папі Римському як ідентифікаційна ознака Уніатської Церкви – дискусія між Христофором Філалетом і Іпатієм Потієм [Текст] / В. О. Бондарчук // Українське релігієзнавство : Релігієзнавство в актуальності його проблем. Пам'яті професора Арсена Гудими / За ред. проф. А. Колодного – № 71-72. – К., 2014 – С. 148-155.

7. Бондарчук В. О. Відображення в полемічних творах «Апокрисис» і «Антиризис» фактів міжрелігійних конфліктів у Речі Посполитій наприкінці XVI ст. – порівняльний аналіз [Текст] / В. О. Бондарчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 100 (9). – 320 с. – С. 142-145.

8. Bondarchuk Vitalii Place and role of secular people in church affairs: polemics in “Apokrysis” and “Antyryzys” [Text] / V. Bondarchuk // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2008. – No. 3. – P. 9-11.

Тези виступів на конференціях, статті

у яких додатково відображено результати дисертації

9. Бондарчук В. О. Полеміка Іпатія Потія та Клірика Острозького як джерело вивчення боротьби православних та уніатів кінця XVI – початку XVII ст.: сучасний погляд на проблему [Текст] / В. О. Бондарчук // Актуальні питання культурології : Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології : У 2-х т. – Випуск 8. – Рівне : РДГУ, 2009. – Т. 1. – 200 с. – С. 184-189.

10. Бондарчук В. О. Порівняльна характеристика бачення проблеми целібату в «Апокрисисі» Христофора Філалета і «Антиризисі» Іпатія

Потія [Текст] / В. О. Бондарчук // Острозький краєзнавчий збірник / Державний історико-культурний заповідник м. Острога ; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 6. – 479 с. – С. 106-112.

11. Бондарчук В. О. Характеристика про-антиунійної діяльності В.-К. Острозького в «Антиризисі» Іпатія Потія [Текст] / В. О. Бондарчук // Острозький краєзнавчий збірник : збірник наукових праць / ред. кол. М. Манько, М. Данилюк, Т. Глушман, М. Бендюк ; Державний історико-культурний заповідник м. Острога ; Острозьке краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. – Випуск 7. – Острог, 2014. – 378 с.; іл. – С. 22-28.

12. Бондарчук В. О. Гедеон Балабан і Михайло Рогоза як об'єкти боротьби В.-К. Острозького проти Берестейської унії [Текст] / В. О. Бондарчук // Острозький краєзнавчий збірник : збірник наукових праць / ред. кол. М. Манько, М. Данилюк, Т. Глушман, О. Гладуненко; Державний історико-культурний заповідник м. Острога : Острозьке краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. – Випуск 8. – Острог, 2015. – 332 с.; іл. – С. 29-32.

13. Бондарчук В. О. Використання Іпатієм Потієм персоніфікованої критики проти Христофора Філалета [Текст] / В. О. Бондарчук // Ювілейний науковий збірник до 100-річчя відкриття музею в Острозі: 1916 – 11 (24) серпня – 2016 / Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – Острог, 2016. – 376 с. – С. 179-185.

АНОТАЦІЯ

Бондарчук В. О. Відображення міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. в «Апокрисисі» Христофора Філалета та «Антиризисі» Іпатія Потія. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство (історичні науки). – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2016.

У дисертації досліджено рефлексії щодо міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. знаних полемістів Христофора Філалета та Іпатія Потія у їхніх трактатах – «Апокрисисі» та «Антиризисі». Отримано дані про те, що у творах порушуються найбільш актуальні релігійні проблеми того часу. Деякі з них створила, а деякі актуалізувала Берестейська унія. Водночас простежено парадоксальну ситуацію, яка складається навколо дискусії щодо догматично-обрядових проблем. Незважаючи на необхідність обговорення догматичних нововведень

в Унійній церкві, полемісти приділяють їм не стільки уваги, як, наприклад, проблемі правомірності проведення соборів, торкаючись лише найголовніших канонів та догм. Попри активний захист кожним із полемістів своїх переконань, у окремих питаннях вони займали схожу позицію. Також в окремих моментах думки полемістів розходилися з офіційною позицією тих церков, які вони представляли. У той же час шляхи вирішення порушених проблем представники Унійної та Православної церков бачили по-різному: Іпатій Потій у необхідності поєднання з Римокатолицькою церквою, Христофор Філалет – у розвитку потенційних можливостей Православної церкви, розвитку освіти, книгодрукування, мистецтва і засвоєнні культурних надбань Західної Європи.

Ключові слова: «Антиризис», «Апокрисис», Берестейська унія, Іпатій Потій, Римокатолицька церква, міжконфесійна боротьба, полемічна література, Православна церква, Унійна церква, Христофор Філалет.

АННОТАЦИЯ

Бондарчук В. А. Отображение межконфессиональной борьбы в Украине в конце XVI в. в «Апокрисисе» Христофора Филалета и «Антиризисе» Ипатия Потия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 09.00.11 – религиоведение (исторические науки). – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2016.

В диссертации исследованы рефлексии на межконфессиональную борьбу в Украине в конце XVI в. известных полемистов Христофора Филалета и Ипатия Потия в их трактатах – «Апокрисисе» и «Антиризисе». Получены данные о том, что в произведениях поднимаются наиболее актуальные религиозные проблемы того времени. Некоторые из них создала, а некоторые актуализировала Брестская уния. В то же время прослежено парадоксальную ситуацию, которая сложилась вокруг дискуссии о догматических и обрядовых проблемах. Несмотря на необходимость обсуждения догматических нововведений в Унійной церкви, полемисты уделяют им не столько внимания, как, например, проблеме правомерности проведения соборов, касаясь лишь самых главных канонів и догм. Несмотря на активную защиту каждым из полемистов своих убеждений, в отдельных вопросах они занимали похожую позицию. Также в некоторых моментах мысли полемистов расходились с официальной позицией тех церквей, которые они представляли. В то же время пути решения поставленных проблем представители Унійной и Православной церквей видели по-разному: Ипатий Потий в необходимости объединения с Римокатолической церковью, Христофор Филалет – в развитии потенциальных

возможностей Православной церкви, развития образования, книгопечатания, искусства и усвоении культурных достижений Западной Европы.

Ключевые слова: «Антиризис», «Апокрисис», Брестская уния, Ипатий Потий, Римокатолическая церковь, межконфессиональная борьба, полемическая литература, Православная церковь, Унійная церковь, Христофор Филалет.

SUMMARY

Bondarchuk V. O. Displaying of interdenominational struggle in Ukraine at the end of the XVI ct. in Christopher Filalet «Apokrysys» and Hipatii Potii «Antyryzys». – Manuscript.

The thesis for obtaining of the scientific degree of the Historical sciences candidate by speciality 09. 00. 11 – Religious Studies (historical sciences). – National University «Ostroh Academy». – Ostroh, 2016.

Dissertation presented complex research of interdenominational struggle in Ukraine in the end XVI ct. reflection in polemic treatises “Apokrysys” by Christopher Filalet and “Antyryzys” by Hipatii Potii. Work conducted the general integral description of interdenominational fight theme basic aspects that was given in two well-known polemic treatises. Polemists points of view on the events of Unian of Brest, her legitimacy, preparation and realization analysis was produced based on basic and additional sources researching. The comprehensive analysis of the main Hypatii Potii indictment arguments about the Orthodox council illegitimacy and founded in “Apokrysys” counter-evidence on each of it was done. It was found that the negotiation and general council realization initiatives came from the orthodox camp. Union of Brest was unilaterally declared by uniate-catholic camp. Urgency of changes to the dogmatic and ritual orthodox ecclesiology parts polemicists vision research and comparison was done including Biblical first-sources and Union of Brest policy document checking. It was determined that the most active was the dispute about the Holy Spirit origin dogma where Hypatii Potii takes a position divergent from the Roman Catholic church view. Hipatii Potii trying to prove difference absence between the Uniate and Orthodox church drew the most attention to reforming the church ceremonies theme too. Christopher Filalet considers important uniates. More important was loss Uniate church members their dogmatic foundations on Christopher Filalet opinion. It was concluded that polemicists directly linked Peter the Apostle headship problem to the pope primacy question but had the same biblical episodes which used in their arguments different explanation. Also both theologians referred to historical experience while voicing contradictory historical precedents profitable rateably

then one, then another. Ipatii Potii and Christopher Filalet drew particular attention to the not only religious, but also a great social importance issue – the calendar reform. Therein the representatives of the Orthodox and Uniate churches agreeing with the reform necessity but not at the acute churches confrontation time and occupy a relatively common position in spite of the mutual interlocutor. It was proved Hypatii Potii failed to refute most facts of roman catholic and uniate persecution against orthodox given in «Apokrysys» and also could not used Ottoman power over Constantinople patriarchate and the Orthodox church decline facts as convincing proves rome catholic and orthodox union necessity. Worth noting polemicists applying to all confrontation facets between the religions at that time. The conflict magnitude and duration was the naturally reason it did not limited to the participation of the clergy and actively involved secular people. The laity participation in the church affairs possibility both polemicist recognized, but had the debate over their nature role and the admission criteria. Christopher Filalet considered this role existence and its active character. Hypatii Potii thought so too, but with a caveat: while recognizing the primary role of the king in the ecclesiastical affairs at the same time he did not allow to them low social status people. His opponent believed that everybody has such right. Sigismund III Vasa king and Vasyl-Konstantyn Ostrozkii prince exceptional influence on then religious processes both authors recognized unanimous. On the reverse to previous process – the clergy integration in the secular life polemicists points of view diverge again. The orthodoxy representative was against the clergy involvement in the secular life and Hypatii Potii supported the right of bishops to sit in the Polish-Lithuanian Commonwealth Senate.

Key words: «Antyryzys», «Apokrysys», Roman catholic church, Christopher Filalet, interfaith struggle, Hypatii Potii, Orthodox church, polemical literature, Uniate church, Union of Brest.

Підписано до друку 16.01.2017.
Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 102–16
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.